

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆ ԵՒ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ընդհանրապես ամենէն կը նկատուի ընկերութեան պատկերը. սովորական ասացուած մըն է հետեւեալը, թէ զրականութիւնը ընկերութեան արտայայտութիւնն է, ընկերութեան կեանքին, իղձերուն և անուրջներուն, ճաշակին և բարքերուն, անոր ձկտումներուն. իրր թէ զրականութիւնը ժողովրդագրութիւն մ'ըլլար, որու մէջ ցեղեր, ժողովուրդներ ու ազգեր հաւատարմապէս հայելացնէին իրենց հոգին անոր բովանդակ կարողութիւններով ու հիւանդութիւններով ալ: Արուեստագէտները անշատուած մարգրիկ չեն. զրականութեան մէջ մենք թէն իրենց ձայնն է որ կը լսենք, բայց այն ձայնին խորը մինչեւ մեզի ալ կ'արձագանգէ խաւքզգիւն մը. իրենց շուրջ երգող ժողովրդական գանգուածին միաձայն նուազն է որ խելի կ'ըլլայ. դարուն մտայնութեան և բարքերու վիճակը նոյնն է հանրութեան և արուեստագէտներու մէջ: Այս գաղափարին հետեւելով կ'ըսէ Լիմբարն, թէ «ընկերային հաստատութիւնները մարդերու տարածուն ստուերներն են, իսկ զրականութիւնները ազգերու անձնայատուկ արտայայտութիւնն »:

Սոյն ենթարկութիւնը այդ բանաձեւով ներկայացուած 1800էն առդին քիչ շատ կը տարածուի, մանաւանդ չափազանց ալ կը զարգանայ և շատերու համար զրականութիւնը ընկերութեան արտայայտութիւնն ըլլալէն աւելի՝ նկարագրորէն մը կ'ըլլայ կամ յաջող ուրուագրութիւն մը, որ իրական կեանքի և արուեստի զիծերը կը զուգադիպին կատարելապէս. այս ըմբռնումով զրական գործ մը ոչ միայն դարուն հոգին կը ներկայացնէ ընդհանուր կերպով, այլ մինչեւ անգամ անոր բացառիկ պայմանները և մասնական յատկութիւնները: Իրապաշտ զրականութիւնը

կ'ընդգրկէ բոլորովին այս գաղափարը և զայն կը նուիրագործէ, այդ զպրոցին հետեւող վիպագիրները փոխանակ երեւաւ. կայութեամբ հնարելու գէպքերը իրենց գործերուն մէջ, կը վերարտագրեն հոն՝ իրենց կատարած դիտողութիւնները, ու զրականութիւնը պատմական և գիտական ուղղութիւն մը կ'առնէ:

Գեղեցիկ բանաձեւս որքան ընդհանրացած, սակայն այնքան ճշմարիտ չ'երեւիր. և արդէն շատ քննադատ դիտողներ մատնանիշ ըրած են այն բոլոր անհամաձայն և տարամբծ գիծերը որ կան բազմաթիւ զրական գործերու և նոյն դարու ընկերային միջավայրին գաղափարականին մէջ: Հոս դիտումս չէ սակայն զբաղիլ այս պատմաքննական մասով, այլ միայն նկատել հարցը հոգեբանական տեսակէտով:

«Արուեստագէտի մը գաղափարականը կը կազմուի, կ'ըսէ Սիլվի Բրիտտմ, իր խառնուածքին համեմատ, առանց սակայն միշտ անոր համաձայնելու. հետեւաբար կրնայ իր խառնուածքին ընդդիմադիր ալ ըլլալ: Եւ իրաւամբ բազմաթիւ արուեստագէտներու զրական գործերը կը հակասեն իրենց խառնուածքին... Այսպէս խառնուածքով սուրբեր համակրութիւն մը կը զգան զէպ ի ոյժը և կը ջանան արտայայտել զայն, մինչև անգամ նախաճաշու զութիւն թոյց տալով իրենց չունեցածին համար, ընդհակառակն ալ կազմով գորաւորներ աւելի կը սիրեն գործի և շնորհի արտայայտութիւնը... Ուրեմն արուեստագէտի մը գաղափարականը իր խառնուածքէն մղում և շարժում ստանալով հանդերձ, կրնայ արտայայտել ոչ թէ ինչ որ ինք է, այլ ինչ որ կը պակսի իրեն »: Այս հակասութիւնը միայն անհատներու մէջ չէ այլ նաև ընկերային խումբերու, որ իրենց կարգին անհատներէ կը կազմուին. յաճախ

գրական դպրոցներ եղած են՝ որ ժամանակի մտայնութեան ընդդիմադիր գաղափարական ունեցած են:

Պարզ է հասոյ պատճառը: Գրականութեան կեանքն կը շարժի առելի երեւակայեալ աշխարհի մը մէջ՝ կազմուած անհատներու մտքին մէջ, աշխարհ մը՝ որ զրեթէ միշտ կը հակասէ մարդկութեան սպարած կեանքին, որու սակայն գրական մարդն ալ զօգուած է միշտ քիչ ընկերային կապերով: Գրականութիւն ըրած ժամանակ մարդս կը գտնէ արտայայտելիք երկու տեսակ զգացումներ. նոյն անոնք որ գոյութիւն ունին մեր սրտին մէջ բնական ոճով և որոնք արդէն հիմը կը կազմեն ընկերութիւններուն և անոնց ուղղութիւնը կը բնորոշեն: Յետոյ զգացումներ՝ զոր կը գտնէ ոչ թէ սրտին մէջ այլ երեւակայութեան, փայլուն, լուսաճաճանչ և մեծցած ալ. վերջիններս իրական չեն այլ առջիններուն ստուերները և այլափոխեալ ցոլացումները: Այս երկու տեսակ զգացումները, որ ընդհանրապէս պատմական տարբեր ընթացանքներու մէջ կը յայտնուին, կրնան նաև միանգամայն ալ երեւիլ: Երբ գրականութիւն մը արտայայտութիւնն ըլլայ այս երկրորդ տեսակ զգացումներուն, երբ գրականութիւնը փոխանակ մարդկային բնական գորոշն և զգացումները ներկայացնելու ջանայ լրացնել զանոնք երեւակայութեան տուեալներով, այն ատեն այդ գրականութիւնը ընկերութեան արտայայտութիւնը և հայելին չ'ըլլար, այլ կը պատկերացնէ երեւակայութեան վիճակը, անոր ցոլցանիշ կ'ըլլայ:

Նոր գրականութեան մէջ ինքն ուսումնասիրենք մարդկային սրտի գլխաւոր ըզգացումներէն մէկ ըստին, այդ քննութիւնը ցոյց ալիտի տայ մեզի թէ ինչպէս անոնք մեզի կը յայտնուին առանց ճշմարտութեան և իրականութեան. արտայայտութիւնին չափազանցեալ, բռնազբօս և անբնական է: Երբ ցաւի զգացումը մաղձոտութեան փոխուած է, զորովը զգայնութեան, խորհրդանշութեանը՝ անբընեցի. փոխանակ կենդանի և առողջ մարմինի, ցնորքներ են

որ կ'ապրին, փառաշուք ու զեղեցիկ ցնորքներ՝ բայց միանգամայն անէ, անորոշ, և անհամապատասխան իրական կեանքին: Հետեւաբար այդ գրականութեան կարելի չէ ըսել թէ ընկերութեան արտայայտութիւնն է:

Իրեւակայութիւնը որիչ ձկնում մըն ալ ունի՝ որ կը հակասէ ժամանակի կեանքի ընթացքին. այսինքն կը սիրէ ու կը փնտռէ ինչ որ իրապէս գոյութիւն չունի, այսպէս պատերազմի միջոց՝ անոշ հոս վտերգութիւններ, բարօրութեան ծախսնակ ռազմական քայլերգներ ու շեփորներու զանգերը: Ի հարկէ գրականութեան մէջ ալ կը ներկայացնէ այս անհանդարտ փափազներն և շփոթ յուզումները, որոնք վէպերու պատմութեան թափ և ոյժ կ'ընեն ծայեն ու թատերական տեսարաններու ահազեցիկ սարսափ: Ասոնք սակայն հակառակն են դարու կեանքին պատկերին, ապրուած դէպքերուն. ընկերութիւնը ստակային՝ իր նմանողութիւնը բնաւ կամ շատ քիչ գտնելով հանդերձ անոնք մէջ, կը սիրէ զանոնք, որովհետև երեւակայութեան ուղիղ դուռն են: Նոյնը կը նշմարենք նաև զգացումներու արտայայտութեան մէջ, երեւակայութիւնը այդ պարագային ալ կը հարկադրէ զմարդ փոխանակ ուղիղ և բնական ճամբուն հետեւելու, փաթիլ մտացածին ստեղծագործութիւններու և ոլորտապոյտ դարձուածներու, առանց մտաբերելու թէ նման կացութեանց մէջ, մարդ երբ իր կիրքն և զգացումը պիտի արտայայտէ, շատ ժամանակ չ'ունենար և հոգ ալ չ'ըներ ցնորքներով զբաղելու կամ ճոռոտարանութեան դիմելու:

Այս հոգեբանական երեւոյթները՝ զոր փորձառութիւնը կ'արժանազորէ, ցոյց կու տան թէ ինչպէս գրականութիւնը, երբ մասնաւոր դրութեան, ամենեւին արտայայտութիւնը չէ ընկերութեան բարոյական ու իմացական վիճակին. այլ ցոլցանիշն է անհատներու ներքին կացութիւններու: Եւ կամ երեւակայեալ վիճակներու: Ահիլի թոյլատու ըլլալու համար, կարելի է ըն-

դուների թէ ընկերութեան վիճակին մէկ քանի գիծերը միայն կը ներկայացնէ և կամ աւելի լաւ որոշեալ զարարջմանի մը ընդհանուր ձկտումները՝ որ կ'իջխեն ամէն նուն վրայ ու թիշ շատ միեւնոյնը կ'ըլլան ամէն դասի անհատներու մէջ։ Այս ըմբռնումով այդ բանաձեւին պարունակած ճշմարտութիւնը ընդհանուր և անորոշ է։
Ս. Մ.

ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ ՈՐՇԻՆ ՄԱՆՐԱՎԷՊ ՄԵՎ ԱՐԱՐՈՒԱԾՈՎ

Անձերուն պիտի ծանօթանանք հնգշնէն երբ իւրաքանչիւրը խօսելու համար թիմին վրայ գայ։
Դէպքը տեղի կ'ունենայ Դարեասայի զինգերն մէկուն՝ զինգերի մը տանք մէջ. Բարբէն հասարակ իրկու օրուան հետաւորութեան վրայ, 1812 զինգերի 16ին իրկունը։

ՎԱՐԱԳՈՐԸ ԿԸ ԲԱՑՈՒԻ

Իրկուն է և կրակարանը վատուած է։ Կարողաւ ուրք տարեկան տղիկ մը՝ նստած է սեղանի մը առջև. ձիջը սենեկին մէջտեղը, և դանդաղորով ու ժանդարանաւ գրելու նստի է։ Երբ տող մը կ'աւարտէ, քննական աչք մը կու տայ գրածին, գլուխը ճախ աչ՝ և ապա ձախ կողմը տանով։

Կարողու. — (կը գրէ) «... Ուստի այսօր... պիտի ընենք պատմութիւնը, ամէնէն նշանաւոր և ամէնէն կարեւոր անձերէն մէկուն մեր աղուոր դաշտերուն Գեանախնձորին. գեանախնձորին հայրենիքը Ամերիկան է...» (ընդհատելով՝ գրիւր վար կը դնէ ջրին տակէն մրմնայով). Ա չեմ տեսնար... ալ չեմ տեսնար... պէտք է երազ մը վառեմ. (Հրազ մը կ'առնէ դաշտանին մէջէն, կրակարանին կը մօտեկայ և բռնորի կտոր մը պտրելով խանձողին կը մօտեցնէ և երբ բոցը կ'առնէ, ձրազը կը վառէ ու սեղանին վրայ կը դնէ և կը սկսի գրու, քիւնը ասաց տակնի). Ամերիկայէն Եւրոպա բերուեցան...

(Դուրսը կառքի մը աղմուկ կը շուռի, որ տանը տալի. կանգ կ'առնէ. Կարողու դէպ ի պատուհան կը վագէ). Հոս կարծի մը կեցած է. (Միկը Կարողու այս բաները կը գրուցի, կը լսէ դրան զարմուիլը և մի և նոյն ժամանակ քաջալիլը)։

Կարողու. — Ա՛հ մարդ մը։

(Ռիաստեմ Մեմուշեմ է, որ կիսաբաց դռնէն գէպ ի դուռն կը նայի և կ'ըսէ).

Ռիաստեմ. — Վէհափառ տէր, ներսը տղիկ մը կայ։

(Նարդոնոն ներս կը մտնէ մուշտակով մը ծածկուած և մաստ կ'երևի. Առաջին կայանն է Պրանուայի հողին վրայ, ուր կը մտնէ սն Ռուսիա արդաւանքէն վերադարձին. կը ձաւնայախնդէ անշուք կիւղով, քեր. արագընքաց կառքով մը։ Սպայ մը զինքը կանխած էր ի Բարիզ և Մոնիթորի մէջ կարճ յայտարարութիւն մը հրատարակելու հո՛ր քի ինչպիս կայարը՝ իր զորավարներուն հետ միասին Սմոկլոնի մէջ ժողով մը գումարած էր զինտներն Ելն. և քի նորին վեհապաւտարին Յովակիմ Միւրայի յանձնաւած էր զօրաց վերին հրամանատարութիւնը միայն ձմրան ցուրտ եղանակին որ արգելք էր զինտներուն գործողութեան, և քի կայարը վարդախաւ-վայմարի ձմրով Բարիզ կը վերադաւանայ՝ կայարութեան գործերուն զինք ձեւք ամենկու համար).

Կարողու. — Ինչո՞ւ ուրիշին տունը կը մտնէք ասանց հրաման ուզելու։

Նարդոն. — Որովհետեւ դուք բաց էր։

Կարողու. — Դուք բաց էր տնցիներուն համար, և ո՞չ թէ ամէն անցնող-գաւթնորու համար. օտարի մը տանը մտնելէ առաջ պէտք է հարցնի, հերիշ է, կ'արտօնէ՞ք։

Նարդոն. — (Ժպտելով և դէպ ի կրակարան երբայով). Կեանքիս մէջ մէկ անգամ միայն արտօնութիւն ուզած եմ, երբ թուրք բանակը վերակազմելու կ'ուզէի երթալ և մերժուեցայ. (Ուժով) Անկից ի վեր միշտ մտած եմ ուրիշ ներուն տունը առանց արտօնութիւն ուզելու։

Կարողու. — Եւ չհանդիպեցա՞ւ մէկը՞ որ գէշ կերպով մը զքեզ դուրս վանտէր։

Նարդոն. — Այո, Ռուսիայէն, շիրմալափը վանտց. Ո՞վ կայ տունը։

Կարողու. — Ե՛ս կամ։

Նարդոն. — Դուն ո՞վ ես։

Կարողու. — Կարողու։

Նարդոն. — Ե՛նձոքք։

Կարողու. — Հայրս և մայրս գիւղն են. քի տնենէն կը վերադառնան. երբ գան պիտի ըսեմ իրենց որ դուն առանց արտօնութիւն ուզելու մեր տունը մտար։

Նարդոն. — Շատ աղէկ. (Սեղանին ալք մը կու տայ) Ի՜նչ կ'ընէիր։

Կարողու. — Պատմութիւն կը գրէի։

Նարդոն. — Դուն պատմութիւն կը գրես։

Կարողու. — Այո։